

DOI Number: 10.30520/tjsosci.521175

ŞEYHÜLİSLAM ÇİVİZADE DAMADI HAMİD EFENDİ
OTTOMAN SHAYK AL-ISLAM ÇİVİZADE DAMADI HAMİD EFENDİ

Mehmet AYKANAT¹

ÖZET

Hamid Efendi, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu bir dönemde yaşamış ve ilmiye sınıfı içerisinde en üst makamlarda görev yapmış önemli bir kişidir. Buna karşın hakkındaki çalışmalar yetersizdir. Bu çalışmada, Hamid Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında temel bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hayatı, ailesi, görevleri, fetvaları, ilmi ve siyasi çalışmaları, Osmanlı tarihine ve hukukuna ilişkin kaynaklardan araştırılmıştır.

Hamid Efendi, çok sayıda ilmiye mensubu yetiştiren bir aileye sahiptir. Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık gibi ilmiye sınıfının en üst iki makamında görev yapmıştır. Konyalı ilk şeyhülislam olan Hamid Efendi, önemli çalışmalar yapmasına karşın, hak ettiği ilgiyi görmemiştir. İلميye mesleklerinin tümünü yapmıştır. Kazaskerliği sırasında mülâzemet sisteminde yenilikler yapmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş bir fetva mecmuası sahibidir. Mecelle'nin kaynakları arasında gösterilen mecmua üzerinde çalışmalar yapılması gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam, Çivizade, Hamid Efendi, Fetava-yı Hamidiyye, Martolozzade

ABSTRACT

Hamid Efendi lived in a period when the Ottoman Empire was strong. He is an important person who served in the important positions in the ilmiye. In comparison there are few studies about his life. In this study, it is aimed to give basic information about the life and works of Hamid Efendi. His life, his family, his duties, his fatwas, his scientific and political works were investigated from the sources related to Ottoman history and law.

There are many members of ilmiye among his family. He served as Rumeli kazaskeri and shayk al-islam in the two top officials of the ilmiye. Hamid Efendi, who was the first shayk al-islam from Konya, has not seen any interest, despite his important works. He has done all of the ilmiye professions. He has made innovations in mulazemet system during his qadi asker duty. He prepared a fatwa book, which was read as a course book in madrasahs. It is necessary to work on Fetava-yı Hamidiyye, which is one of the sources of Medjelle.

Keywords: Shayk al-islam, Çivizade, Hamid Efendi, Fetava-yı Hamidiyye, Martolozzade

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, mehmetaykanat@hotmail.com

I. Giriş

Hamid Efendi, on beşinci Osmanlı şeyhülislamıdır. Ebussuud Efendi gibi Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan ve şeyhülislamlık makamına değer katan bir kişiden sonra şeyhülislam olmuştur. II. Selim, Ebussuud Efendi'nin boşluğunu dirayetli bir kişi olan Hamid Efendi ile doldurmak istemiştir (Altunsu 1972: 36). Aynı zamanda hocası olan Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'ye damat olduktan sonra Çivizade damadı olarak anılmıştır. Altunsu, ismini "Konevi Hamid Mahmud Efendi" olarak yazmıştır (1972: 35). Atai ve Mehmed Süreyya ise "Hamid Ahmed Efendi" olarak nakletmektedir (Atai 1268: 243; Mehmed Süreyya 1996: c.2, 596). Baltacı ise "Hamid Mehmed Efendi" olarak bahsetmiştir (1976: 441). Hamid Efendi'nin ikinci ismi olarak Mahmud, Ahmed ve Mehmed isimleri kullanılmıştır. Bazı kaynaklar ise ikinci bir isme yer vermemiştir. Fetava-yı Hamidiyye'nin künyelerinde Hamid b. Muhammed el-Konevi ismine de rastlanmaktadır.

H.899/1494 yılında Konya'nın Sungur Mahallesi doğmuş olan Hamid Efendi, Konyalı ilk şeyhülislamıdır. Uz, Osmanlı şeyhülislamlarından dört tanesinin Konyalı olduğunu kabul etmektedir. Uz'a göre Şeyh Edebali, Zenbilli Ali Efendi, Hamid Mahmud Efendi ve Ilgınlı Hasan Fehmi Efendi Konyalıdır (Uz 1999: 10-12). Şeyh Edebali'nin ve Zenbilli Ali Efendi'nin hem Konyalı oldukları bilgisi tartışmaya açıktır. Hem de şeyhülislamlık makamının ne zaman kurulduğu tartışmalıdır (Yakut 2005: 21 vd.; Akgündüz, 2002: 37-44). Çoğunluk Şeyh Edebali'yi Osmanlı şeyhülislamı arasında kabul etmemektedir. Bu şeyhülislamın bazı eserlerde Konyalı olarak ifade edilmelerinin sebebi Osmanlı idari bölümleridir. Günümüz idari bölümlerine göre Konyalı iki şeyhülislam vardır. Bunlardan ilki Hamid Efendi, ikincisi Hasan Fehmi Efendi'dir (Aykanat 2018).

Hamid Efendi, İstanbul'da icazet aldıktan sonra müderrislik, kadılık, müftülük, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. İlmiye sınıfının en yüksek iki makamı olan şeyhülislamlık ve Rumeli kazaskerliği makamlarında oturmuştur. Bu görevlerin hepsi hukuk meslekleridir. Hamid Efendi, bu mesleklerin en üst basamağına kadar çıkmıştır. Bu anlamda devrinin önemli hukukçularından biridir.

Osmanlı Devletinin güçlü bir döneminde, önemli görevler ve çalışmalar yapmış olan Hamid Efendi, hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Hamid Efendi ile ilgili doğrudan yapılmış bir akademik çalışma yoktur. Atai'nin Şakaik zeyli, İlmiyye Salnamesi, Altunsu ve Mehmed Süreyya'nın biyografi eserleri, temel bilgileri ihtiva etmektedir. İslam Ansiklopedisi'nde Cahid Baltacı tarafından yazılan Hamid Efendi maddesinde ve sair bazı maddelerde bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı arşivlerinde, özellikle Hamid Efendi'nin kurduğu vakıf ve medreseyle ilişkin çok sayıda belge yer almaktadır. Konya'ya dair bazı eserler de Hamid Efendi hakkında dar kapsamlı bilgiler vermişlerdir. Araştırmamızda bu temel bilgilerden hareketle yeni bilgiler elde edilmesi ve toplanan bilgilerin yorumlanması yoluyla derli toplu bir çalışma ortaya çıkarılmıştır.

Hamid Efendi'nin çocukları ve torunları olan Martoloszadeler ve kayın hısımları olan Çivizadeler, ilmiye sınıfı içinde görev yapmış ve tanınmışlardır. Kaza kadısı olan babası ve tekke şeyhi olduğu söylenen dedesi hakkındaki bilgiler maalesef yetersizdir.

Hamid Efendi, ilmiye mesleği içinde kadılık, müderrislik ve müftülük görevlerinde bulunmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, ilmiye sınıfının başı konumunda

olan Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. II. Selim ve III. Murad dönemlerinde ise şeyhülislamlık makamında bulunmuştur ki bu dönem de şeyhülislamın yetkilerinin arttığı bir dönemdir.

Hamid Efendi, müftülük ve şeyhülislamlık görevleri sebebiyle fetva yetkisine sahip olmuştur. Çeşitli kaynaklarda vermiş olduğu fetvalar dağınık bir şekilde yer almaktadır. Hamid Efendi, Fetava-yı Hamidiyye olarak bilinen bir fetva mecmuası derlemiştir. Yazma eser olarak kısıtlı sayıda nüshası bulunan mecmua ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Arapça olan eserde, dönemin önemli eserlerinden derlemeler yer almaktadır.

Hamid Efendi, Rumeli Kazaskerliği döneminde, mülâzemet sistemine ilişkin önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Hayatının sonlarında, içinde mescid ve medresenin bulunduğu bir külliye yaptırmıştır. Kurduğu vakıf yoluyla Hamid Efendi Medresesi'nde, Osmanlı Devletinin sonlarına kadar eğitim devam etmiştir. Hamid Efendi'nin kitaplarını bağışladığı da görülmektedir.

Bu çalışma, Hamid Efendi'nin hayatına, ailesine, görevlerine, fetvalarına, eserlerine ve vakıflarına dair derli toplu bilgi oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Hamid Efendi ile ilgili en geniş kapsamlı akademik çalışma olmuştur. Daha ayrıntılı çalışmaların yapılması için de bir ilk adım mahiyetindedir.

II. Hayatı

1. Yaşadığı dönem

Hamid Efendi, h.900/1494 Konya doğumludur (Atai 1268: 242-243; Baltacı 1997: c.15, 460; İlmiyye Salnamesi 1998: 326). Erdoğan, Hamid Efendi'nin doğup büyüdüğü mahallenin Sungur Mahallesi, daha eski adıyla Dudu Mahallesi olduğunu belirtmiştir (1937: 504). Doğduğunda Sultan II. Bayezid Osmanlı tahtındadır. I. Selim, I. Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde yaşamıştır. Böylece beş Osmanlı padişahının yönetimini görmüştür.

Hamid Efendi, 16 Ekim 1577'de İstanbul'da vefat etmiştir. Eyüp'te Mihrişah Valide Sultan Türbesi'nin karşısına defnedilmiştir (Baltacı 1997: c.15, 460). Erdoğan, Hamid Efendi'nin kabrine ilişkin çeşitli rivayetleri değerlendirmiş, rivayet edilen yerlerde Hamid Efendi'nin kabrine rastlamadığını ifade etmiştir (1937: 506).

2. Ailesi

Hamid Efendi'nin ailesinde ilim ehli çok sayıda isim olduğu görülmektedir. Dedesinin ilim sahibi bir kişi olduğu kayıtlarda yer almıştır. Babası, oğlu ve torunları ilmiye içinde çeşitli görevler yapmışlardır. Yine kardeşi ve çocukları da ilmiye sınıfında yer almıştır.

Hamid Efendi'nin babası Beyşehir Kadısı Mehmed Efendi'dir (Atai 1268: 242; Baltacı 1997: c.15, 460; Erdoğan 1937: 504). İlmiyye Salnamesi'nde Yenişehir Kadısı olarak ifade edilmiştir. Mehmed Efendi'nin el yazması bir Mecmau'l-Bahreyn şerhi, Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Erdoğan 1937: 504). Dedesi ise Atai'nin nakline göre bir tekke şeyhi olan Turut (Mecdi Duruz) Efendi idi (Atai 1268: 242-243; Mehmed Süreyya 1996: c.2, 596). Arap elifbasında "dal" harfiyle biten kelime Turud yerine Turut şeklinde meşhur olmuş ve Konya'da bir semte adını vermiştir. Ancak bu adlandırmanın Mevlana döneminden daha eski olduğu görülmektedir. Bu sebeple

Konyalı, daha sonra Cemal Ali Dede türbesine muallim ve imam tayin edilen ve Şeyh Turut olarak bilinen kişinin ya tesadüfen aynı ismi taşıyan başka bir kişi olduğunu veya ibarenin “şeyh-i Turud” yani Turut şeyhi şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Konyalı'nın eserinde Turut yolu, Turut Türbesi, Turut Mescidi, Turut değirmeni, Turut bağları şeklinde isimlendirmeler yer almaktadır. Şeyh Turut'un isminin bu bölgeye ve bölgedeki çok sayıda yapıya verildiği anlaşılmaktadır (1964: 566, 832). Uz da Konyalı'nın düşüncelerini desteklemiş ve Şeyh Turut'un Hamid Efendi'nin dedesi değil birkaç kuşak öncesi dedelerinden olabileceğini dile getirmiştir (1995: 88).

Sicill-i Osmani'de Hamid Efendi'nin İlmîye'de sınıfında yer alan yakınlarına dair bilgiler yer almıştır. Ancak bu kişiler arasında yer alan Abdullah Efendi'nin, Hamid Efendi'nin oğlu olduğuna ilişkin bilgi tartışmalıdır. Erdoğan, Hamid Efendi'nin oğlunun olmadığını, Mehmed Süreyya tarafından verilen bilginin yanlış olduğunu iddia etmiştir. Abdullah Efendi'nin, Hamid Efendi'nin yeğeni olduğunu ileri sürmüştür (1937: 504). Erdoğan'ın Hamid Efendi'nin vakfiyesine dayandırdığı bilginin doğru olduğunu ve Abdullah Efendi'nin yeğeni olduğunu düşünmekteyiz. Ancak Abdullah Efendi'ye, oğullarına ve torununa ilişkin bilgiler Sicill-i Osmani'den alınmıştır.

Hamid Efendi'nin yeğenleri Abdullah Efendi'ye ve Mehmed Efendi'ye martolos denilmiştir. Bu sebeple Abdullah Efendi'nin soyu martoloszadeler olarak anılmıştır. Abdullah Efendi'nin iki oğlu Mahmud Efendi ve Mustafa Efendi ile torunu Abdurrahman Efendi de ilmiye içerisinde yer almışlardır (Mehmed Süreyya 1996: c.3, 931). Martolosların Osmanlı Devletinde daha çok istihbarat alanında görev yapan, özel askeri birlik olduğu görülmektedir. Martolos, Yunanca kökenli bir kelime olup silahlı asker, milis anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, Bizans'tan kalan milisleri kontrol altına alıp kullanmıştır. Martolosların çoğunluğu Müslüman olmuştur. 17. yüzyılda martoloslar, Osmanlı ordusunun bir sınıfı haline gelmiştir (Moacanin 2009: 353). Martolos sınıfının 1421 yılında II. Murad tarafından kurulduğu, farklı milletlere mensup askerlerden oluştuğu, daha çok casusluk ve habercilik olmak üzere farklı görevler yaptığı anlaşılmaktadır (Anhegger 1942). Hamid Efendi'nin yeğenlerine hangi sebeple bu ismin verildiği bilinmemektedir. Ancak martoloslarla ilgili bir görev yapmış olmaları muhtemeldir.

Hamid Efendi'nin yeğeni Abdullah Efendi, müderristir. Bağdat, Bosna, Kudüs, Medine ve sair yerlerde kadılık yapmıştır. 1006/1598 yılında vefat etmiştir. Hamid Efendi'nin yanında medfun bulunmaktadır (Mehmed Süreyya 1996: c.1, 71). Abdullah Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi de müderristir. Medine ve Şam mollası olmuştur. 1055/1645 yılında vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996: c.4, 1173). Abdullah Efendi'nin diğer oğlu Mahmud Efendi de Kudüs mollası olarak görev yapmıştır. 1051/1641 yılında vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996: c.3, 919). Abdullah Efendi'nin oğlu Mahmud Efendi'nin oğlu Abdurrahman Efendi, Üsküdar mollasıdır. 1083/1673 yılında vefat etmiştir. Abdurrahman Efendi'nin kabri de Eyüp'te olup, kimyager olduğu belirtilmiştir (Mehmed Süreyya 1996: c.1, 92).

Hamid Efendi'nin kardeşi Muhyiddin Mehmed Efendi'dir. Arşivde Hamid Efendi'nin kardeşi Muhyiddin olarak yer almıştır (BOA, A. {DVNSMHHM.d..., 4/177/, 6.5.967). Kardeşi Mehmed Efendi de ilmiye mensubudur. Dönemin önemli hocalarından, tanınmış şeyhülislam Kemalpaşazade'den ders almıştır. Medreselerde müderrislik, Bağdat ve Mekke kadılığı yapmıştır. Emekliye ayrılmış iken 975/1567 yılında vefat etmiştir (Uz 1995: 88). Kardeşinin oğlu Mehmed Efendi de martolos unvanıyla

tanınmıştır. Hamid Efendi'nin yeğeni Mehmed Efendi de müderristir. Rodos müftüsü ve Bağdat kadısı olarak görev yapmıştır. 976/1567 yılında vefat etmiştir (Mehmed Süreyya 1996: c.3, 1010).

Hamid Efendi 1541 yılında hocası Çivizade Muhyiddin Mehmed'in kızı ile evlenmiştir. Hamid Efendi'nin kayınpederi bir dönem şeyhülislamlık yapmış olan Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi, Mentеше doğumlu olup, babası Muğlalı müderris ve hattat İlyas Efendi de bir ilmiye mensubu idi. Çivizade, müderrislik ve Mısır kadılığı görevlerinden sonra Anadolu kazaskeri olmuştur. I. Süleyman döneminde 1539 yılında şeyhülislam olmuş, 1541 yılında azledilmiştir. 1547 yılında Rumeli kazaskeri iken vefat etmiştir (Atai 1268: 89; İpşirli 1993: c.8, 348; İlmiiye Salnamesi 1998: 307; Uzunçarşılı 1995: c.3, 453). Çivizade, mütevazı, kibirsiz ve fazıl bir kimse olarak ifade edilmiştir (Altunsu 1972: 22; Mehmed Süreyya 1996: c.4, 345). Muhyiddin-i Arabi ve Mevlana Celaleddin Rumi gibi tasavvuf ehline sert eleştiriler yönelttiği için, tasavvufa ilgi duyan Kanuni Sultan Süleyman tarafından görevinden azledildiği ileri sürülmüştür (İlmiiye Salnamesi 1998: 307; Altunsu 1972: 22-23; Uzunçarşılı 1995: c.3, 452). Kaynaklarda Çivizade'nin tasavvuf aleyhtarlığı ile meşhur olduğundan bahsedilmektedir (Atai 1268: 89; Mehmed Tahir 1972: c.1, 152). Görüşleri hakkında 2006 yılında Ahmet Aydın tarafından, 2010 yılında ise Mehmet Gel tarafından tezler hazırlanmıştır (Gel 2010; Aydın 2006).

Kaynaklarda Hamid Efendi'nin eşine ilişkin rastladığımız tek bilgi Erdoğan tarafından verilmiştir. Bu bilgide eşinin isminin Emetullah olduğu söylenmektedir. Yine Safiye Hatun isimli bir kızı olduğundan bahsedilmiştir (Erdoğan 1937: 504). İstanbul'da, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi içerisinde Çivizade Kızı Mescidi adlı, Mimar Sinan tarafından yapılmış bir mescit bulunmaktadır (Güzel Erdoğan 1994: 524). Bu mescidin Hamid Efendi'nin eşi tarafından yaptırılmış olabileceği akla gelmektedir. Mescidin diğer ismi Ümmü Gülsüm Mescidi olduğundan ve Hamid Efendi'nin eşine ilişkin tek bir kaynaktan bilgi bulunduğundan bir kanaate varmak zordur. Ancak Hamid Efendi'nin eşine ait olmaması daha güçlü bir olasılıktır.

Görüldüğü gibi Hamid Efendi, ilim ehli bir aileye mensuptur. Babası, kardeşi, oğlu, yeğeni, torunları ilmiye sınıfı içerisinde çeşitli görevler yapmışlardır. Hamid Efendi'nin "Çivizade damadı" olarak anılmasına sebep olan eşinin ailesi de ilmiye sınıfı içerisinde oldukça tanınmış bir ailedir. Kayınpederi dışında kayınbiraderi de şeyhülislam olarak görev yapmıştır. Çivizadeler, Osmanlı ilmiye sınıfının en tanınmış ailelerinden biri olmuştur.

3. Eğitim hayatı

Eğitim hayatına memleketi Konya'da başlamış olan Hamid Efendi, eğitimini sürdürmek için 22 yaşında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Çivizade Muhyiddin Mehmed, Mahmud Paşa müderrisi Sadi Efendi ve Aşçızade Hasan Çelebi'den ders almıştır (Atai 1268: 243; Baltacı 1997: c.15, 460; Uz 1999: 12).

Padişah hocası olan Kadri Efendi'nin yanındaki görevini de eğitim olarak kabul etmek gerekir. H.925 yılında başladığı bu görev, Kadri Efendi'nin h.929 yılında kazasker olması ile tezkireci olarak devam etmiştir. H.940 yılında mülâzemet kayıtları olduğu belirtilmiştir (Atai 1268: 243). Hamid Efendi'nin bir nevi kadılık stajı olan mülâzemet kırk yaşlarında başladığı anlaşılmaktadır. Yani kırk yaşına kadar eğitim hayatı devam etmiştir.

III. Meslek ve Görevleri

Genel olarak

Hamid Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra meslek hayatına adım atmıştır. Hamid Efendi'nin doğrudan kadılık veya müderrislik görevlerine başlamadığı, daha önce bir takım memuriyetler yaptığı görülmektedir. Hamid Efendi ilk olarak Padişah hocası olan Kadri Efendi'nin hizmetinde bulunmuş, Kadri Efendi'nin kazaskerliğe atanmasından sonra tezkireci olarak çalışmıştır (Atai 1268: 243; Baltacı 1997: c.15, 460). Tezkireci, Divan-ı Hümayun'un yazı işleri ile meşgul olan görevlidir. Bir diğer ifadeyle divan katibidir. Emri altında birkaç katip bulunmuştur (Pakalın 1983: c.3, 491-492). Hamid Efendi, bu görevlerinden sonra 940 yılında mülâzemet kaydolmuş ve bu tarihten sonra dönemin hukuk meslekleri olan kadılık, müderrislik, müftülük, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Hamid Efendi'nin bu görevlere yaklaşık olarak kırk yaşından sonra başladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde müftülük, kadılık ve müderrislik görevleri tek kişide toplanmış iken, sınırların genişlemesi ile görevler birbirinden ayrılmıştır (Baltacı 1976: 56). Müderrislik görevi, bir eğitim faaliyetidir. Müftülük görevi fetva makamıdır. Kadılık ve kazaskerlik görevleri yargılama ile ilgili görevlerdir. Şeyhülislam ise tüm bu görevleri yapan ilmiye sınıfının başıdır (Ortaylı 1994: 12). Müderrisin eğitim faaliyeti ilmiye görevlerini yapacak öğrencilere yöneliktir. Bu anlamda hukukçu eğitimidir. Müftü de verdiği fetvalarla hukukun hem teorisi hem de uygulaması ile bağlantılıdır. Hamid Efendi'nin de yapmış olduğu tüm bu görevler hukuk ile ilgili görevlerdir. Hamid Efendi pek çok Osmanlı hukukçusu gibi, hukuk alanında hem teorisyen hem de pratisyen olarak çalışmış bir kişidir.

Osmanlı Devleti kadılık, müderrislik ve müftülük görevleri arasında yatay geçişlerin mümkün olduğu bir sistem uygulamıştır. Üç görev tek meslek olarak kabul edilmiştir (Ortaylı 1994: 12). Örneğin bir müderris, müderrisliğe başladığı andan en üst dereceli müderrisliğe kadar, derecesine karşılık görülen bir kadılığa geçebilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 66).

Hamid Efendi de bu görevler arasında birkaç defa geçiş yapmıştır. Sırasıyla müderrislik, müftülük, müderrislik, kadılık, müderrislik ve kadılık yapmıştır. Son kadılık görevinden sonra Rumeli Kazaskerliği ve Şeyhülislamlık makamlarına getirilmiştir.

Atai'nin naklettiği bilgilere göre (Atai 1268: 243), Hamid Efendi farklı görevler yapsa da derecesi yükselmeye devam etmiştir. Örneğin kırk akçe ile görev yaptığı Mustafa Paşa müderrisliğinden, elli akçeli Manisa müftülüğüne atanmıştır. Bu görevinden sonra ise altmış akçeli Şehzade müderrisliğine getirilmiştir. Şam ve Mısır kadılıklarından sonra doksan akçeli Ayasofya müderrisliği yapmıştır.

1. Müderrislik görevleri

Müderrislik görevi, belirli bir eğitimden sonra icazet, mülâzemet ve berat ile yapılabiliyordu (Baltacı 1976: 26). Müderris, kıdem sahibi oldukça daha yüksek dereceli medreselerde görev alıyordu (Pakalın 1983: c.2, 53). Hamid Efendi de sırasıyla daha yüksek dereceli medreselerde görev yapmıştır.

Hamid Efendi, mülâzemetinden sonra sırasıyla Bursa'da Molla Hüsrev ve Bayezid Paşa, Kütahya'da Germiyanoglu, Bursa'da Ahmed Paşa medreselerinde müderrislik

yapmıştır. 948 yılında İstanbul'da Davud Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 952 yılından 954 yılına kadar Gebze'de Mustafa Paşa Medresesi müderrisliği yaptıktan sonra bir yıl müftülük görevinde bulunmuştur. 955 yılında İstanbul Şehzade Medresesi'ne müderris atanmıştır. Birkaç kadılık görevinden sonra 960 yılında Ayasofya Medresesi'ne müderris olmuştur (Atai 1268: 243; Baltacı 1997: c.15, 460; İlmîyye Salnamesi 1998: 326). Ayasofya müderrisliği Fatih döneminde Sahn payesi ile birlikte en yüksek payedir. Kanuni döneminde ise Süleymaniye Darü'l-Hadis'i en yüksek payeli medrese olmuştur (Baltacı 1976: 26).

Hamid Efendi, bir ilmiye mensubu olarak bulunduğu görevlerde öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Lugati ile meşhur Vankulu'nun Hamid Efendi'den mülazım olduğu kaynaklarda yer almıştır (Kaçalın 2012: c.42, 513).

2. Müftülük görevi

Müftülük, yargı, eğitim ve fetva şeklinde üç temel göreve sahip ilmiye sınıfında, fetva görevini yerine getiren makamdır. Fetva görev ve yetkisi, şeyhülislamlara ve müftülere tanınmıştır. Hamid Efendi, müderrislik görevlerinden sonra, 1547 yılında bir yıl Manisa müftüsü olarak görev yapmıştır (Atai 1268: 243; Baltacı 1997: c.15, 460).

Osmanlı Devleti'nin başlarında ifta ve yargı görevi kadılara verilmişken, zamanla ifta görevi için müftülük makamı oluşmuştur. Bağımsız bir müftülük makamının Fatih döneminde oluştuğu kabul edilir (Yakut 2003: 35). Bu anlamda Hamid Efendi'nin müftü olarak görev yaptığı dönem, müftülerin fetva vermeye yetkili bağımsız bir makama sahip olduğu dönemdir.

3. Kadılık görevleri

Osmanlı Devleti'nde, diğer ilmiye görevlerinde olduğu gibi kadılık görevinde de dereceli bir yapılandırma vardı. Kadı, alt derecedeki görevini tamamladıkça üst dereceli yerlerde görev alıyordu (Pakalın 1983: c.2, 56). Devletin adli ve idari temel görevlisi olan kadıların, iyi bir eğitimden geçmesi, ehliyet ve liyakat sahibi olmaları gerekiyordu (Aydın 2016: 131 vd.; Avcı 2018: 150-151).

Hamid Efendi, 1549 yılında Şam, 1550 yılında Mısır, 1554 yılında Bursa (BOA, A. {DVNSMHM.d..., 1/80/, 23.09.961) ve 1556 yılında İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur. İstanbul kadılığından sonra 1557 yılında Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir (Atai 1268: 243). Zaten İstanbul Kadılığından sonra kazaskerliğe geçilmesi şeklinde bir usul benimsenmiştir (Baltacı 1976: 55). İstanbul kadılığı, mevleviyetlerin en yükseği ve taht kadılıklarının son aşamasıdır. Yani en yüksek kadılık makamıdır (Uzunçarşılı 1988: 135 vd).

Hamid Efendi, kadılık görevine en alt derecedeki kaza kadılığı ile başlamamıştır. Bunun sebebi yatay geçişleri mümkün kılan ilmiye mesleğinde önce müderrisliği tercih etmesidir. Müderrislikte yükselen derecesi kadılık görevi için de devam etmiştir. Böylece ilk kadılık görevi Şam kadılığı olmuştur. Hamid Efendi, kadılık görevini en yüksek kadılık makamı olarak kabul edilen İstanbul kadılığı ile tamamlamıştır.

4. Rumeli kazaskerliği görevi

Rumeli Kazaskerliği, ilk dönemlerde ilmiye sınıfının en üst makamı konumundaydı. Şeyhülislamlık makamının ön plana çıkmasından sonra da önemini çok fazla

kaybetmemiştir. Şeyhülislamlığa geçiş makamı olarak görülmeye devam etmiştir (Baltacı 1976: 52-55; İpşirli 2010: c.39, 92; Avcı 2018: 146). Kazaskerler, devletin adli ve idari teşkilatının en önemli görevlisi kabul edebileceğimiz kadıların atanmalarında, görevden alınmalarında ve diğer işlerinde görevli ve yetkili olmuşlardır (İpşirli 1997: 640; Şentop 2005: 86 vd.; Ünal Özkorkut 2008: 231-232).

Hamid Efendi'nin yaşadığı dönem kazaskerlik ve şeyhülislamlık makamları arasında çekişmeye sahne olan bir dönemdir (Şentop 2005: 46 vd.; Ekinci 2014: 266). Bu dönemde Divan-ı Hümayun'da dava dinleme yetkisi Rumeli Kazaskerine ait olmuştur. Rumeli Kazaskeri, veziriazamın yönettiği İkinci ve Cuma divanlarında yapılan yargılamalara da katılmıştır (Mumcu 2007: 27, 131; Ekinci 2014: 262).

Rumeli Kazaskerliği sırasında, Kanuni tarafından çok sevilen şair Baki'nin medreseye tayin kararı çıkmıştır. Hamid Efendi, kanuna ve usule aykırı gördüğü bu tayine karşı durmuştur. Ancak padişahın yeni ve kesin fermanı üzerine bu atamayı yapmak zorunda kalmıştır (İpekten 1988: 22; Çavuşoğlu 1991: c.4, 537; Balcı 2012: 162).

Hamid Efendi 1557 yılında Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiştir. Hamid Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği görevi, Kanuni Sultan Süleyman dönemindedir. Kanuni'nin vefatından sonra, Zigetvar seferinden dönülürken görevinden alınmıştır. Yaklaşık on yıl bu görevi yürütmüştür.

Uzunçarşılı, Hamid Efendi'nin ahlaklı, ciddi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hürmet ettiği bir kişi olduğunu ifade etmiştir (Uzunçarşılı 1995: c.3, 453). Kanuni Sultan Süleyman'ın Kâğıthane sularının İstanbul'a akıtılması için kurduğu vakfın vakfiyesinde, Hamid Efendi'nin tasdiki de vardır (Şimşirgil 2016: 31; Şişman 2017: 81). Bir başka vakıf tasdikine ilişkin kayıta, Murad Paşa'nın 982 tarihli vakfiyesinde, yeni Şeyhülislam Hamid Efendi'nin el yazısı ile tasdik ifadesi yer almıştır (Konyalı 1964: 694). Mihrişah Sultan'ın, Rüstem Paşa'nın ve Hadim İbrahim Paşa'nın vakfiyeleri de Hamid Efendi tarafından yazılmış, imzalanmış ve mühürlenmiştir (Erdoğan 1937: 507).

On yıla yakın Rumeli kazaskeri olarak görev yaptıktan sonra, Kanuni tarafından getirilen içki yasağının devam etmesini istediği için II. Selim tarafından görevinden alındığı ileri sürülmüştür (Tarih-i Selaniki 1999: c.1, 52; Altunsu 1972: 35-36; Danişmend 1971: 116). Zigetvar seferinden dönerken Belgrad'da emekli edildiği bilgisi de vardır (Atai 1268: 243; İlmiyye Salnamesi 1998: 327). Bu bilgi de görevden alındığı bilgisi ile örtüşmektedir.

Şeyhülislamlık görevine getirilene kadar, 7 yıl 9 ay 22 gün mâzul olarak beklemiştir (Danişmend 1971: 116). Hamid Efendi, Rumeli Kazaskerliği sonrasında, mâzul durumda iken de itibarını kaybetmemiştir. İkinci kazaskerin azledilse bile sadr denilen ve vezire denk olan rütbesini koruduğunu belirtmektedir (Ekinci 2014: 262). Hamid Efendi'ye Ayasofya zevaidinden, Sultan Bayezid Medresesinden ve şehremininden toplam altı yüz elli akçe tahsisine ilişkin kayıt vardır. (BOA, A. {DVNSMHM.d..., 25/2342/, 5.5.982).

5. Şeyhülislamlık görevi

İlmiyye Salnamesi, şeyhülislamlığın tarihçesini Hz. Peygamber ile başlatmaktadır. Şeyhülislam unvanı ise hicri dördüncü yüzyılda ortaya çıkmıştır (İlmiyye Salnamesi 1998: 267-268; Altunsu 1972: XLIV). Osmanlı dönemi öncesinde ve Osmanlı Devletinin başlarında bir unvan olarak kullanılan şeyhülislam ifadesi, Fatih

Kanunnamesinde resmi statü kazanmıştır (Baltacı 1976: 52). Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinde şeyhülislam protokolde kazaskerlerin gerisinde yer almıştır. Padişah hocasının dahi öne geçtiği durumlar vardır. Kanunname, şeyhülislamı ilmiye sınıfının başı olarak düzenlememiştir (Akgündüz 2002: 43). Kanuni döneminden itibaren bir makam haline gelmiştir. Bu tarihten sonra yalnız İstanbul müftüleri için şeyhülislam unvanı kullanılmıştır (Akgündüz 2002: 44). Bu anlamda Hamid Efendi, Osmanlı Devleti'nin Ebussuud Efendi'den sonra ikinci şeyhülislamıdır. Kaynaklar II. Murat döneminden itibaren İstanbul müftülerini şeyhülislam olarak ele almışlardır.

Sultan II. Selim, Zigetvar Seferi dönüşünde Rumeli Kazaskerliği görevinden emekliye ayırdığı Hamid Efendi'yi, Ebussuud Efendi'nin vefatıyla, şeyhülislam tayin etmiştir. Hamid Efendi'nin şeyhülisamlık görevinin çok uzun olmadığı söylenebilir (Refik 1965: 57). 1574 yılında şeyhülislam olmuş ve 1577 yılında vefat edene kadar bu görevini sürdürmüştür. Şeyhülisamlık görevi 3 yıl, 1 ay, 24 gün sürmüştür (Altunsu 1972: 36; Danişmend 1971: 116). Bu görevin dört ayı II. Selim döneminde, kalan 2 yıl 9 ay 24 gün ise III. Murad döneminde geçmiştir (Danişmend 1971: 116).

Şeyhülisamlık makamı, XVI. yüzyıl başlarında, Zenbilli Ali Efendi'nin uzun süreli göreviyle birlikte önem kazanmıştır. Şeyhülislamın yetki ve sorumlulukları bu dönemde artmıştır. Şeyhülislamlar padişaha etki edecek bir konuma gelmişlerdir (Altunsu 1972: XLIII; İpşirli 2010: c.39, 92). Hamid Efendi, Osmanlı Devleti'nin en bilinen şeyhülisamlarından olan Ebussuud Efendi'den sonra göreve gelmiştir. Görev yaptığı dönem, şeyhülisamlık makamının yetki ve sorumluluklarının arttığı ve etkin hale geldiği bir dönemdir.

Ebussuud Efendi tarafından verilen bir kısım fetvalar, padişaha arz edilerek kanun haline getirilmiştir. Akgündüz, ma'ruzat adı verilen bu fetvaların Hamid Efendi tarafından dönemin padişahı II. Selim'e sunulması kanunlaştırılmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir (Akgündüz 2003: c.28, 73).

IV. Fetvaları

Hamid Efendi'nin Fetava-yı Hamidiyye adlı Arapça bir fetva mecmuası bulunmaktadır. Hamid Efendi bu mecmuayı önemli Arapça kitaplardan derlemiştir. Yani eser kendine ait fetvalardan oluşmamıştır. Bu kitap dışında Hamid Efendi'nin fetvaları dağınık olarak bulunmaktadır.

Sadık Mehmed Efendi tarafından hazırlanan Şurretü'l Fetava adlı mecmuada da dönemin şeyhülisamları ile birlikte Hamid Efendi'nin fetvaları da vardır (Özcan 2008: c.35, 395-396). Bu mecmuanın günümüze ulaşmış çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

İlmiyye Salnamesi'nde Hamid Efendi'ye ait yedi fetva nakledilmiştir. Bu fetvaların altısına "Fetvahane-i Ali'de" notu eklenmiştir. Bir tanesinin ise Yıldız Kütüphanesi'nde olduğu belirtilmiştir. Bu fetvalardan ikisi ibadetlerle, ikisi vakıf konusuyla, birer tanesi ise yargı, kefalet ve mehir konularıyla ilgilidir (İlmiyye Salnamesi 1998: 327-329; 716-718).

Kardeş katli meselesinde, o dönem Rumeli Kazaskeri olan Hamid Efendi'nin Şehzade Sultan Bayezid hakkında fetvası vardır. Fetvada adil bir sultana itaat etmeyip, asker toplayan kişilerin başka yolla engellenmeleri mümkün değilse ve öldürme durumları varsa, öldürülmeleri helal olur mu şeklinde sorulmuştur. Sözle, malla ve fiille yardım

edenlerin pişman oluncaya dek hapsedilmeleri, isyancılara kılıç çekilmez diyenlerin öldürülmelerinin helal olduğu, öldürme tehlikesi olan isyancıların öldürülmesinin vacib olduğu şeklinde fetva verilmiştir (Akman 1997: 143).

V. Fetava-yı Hamidiyye Mecmuası

1. Genel olarak

Fetva mecmuaları Tanzimat öncesi Osmanlı hukukunda, şeri hukukun resmi olmayan mevzuatı olmuştur. Bu mevzuat şeyhülislam ve müftüler tarafından oluşturulmuştur (Örsten 2007: 29-31). Hamid Efendi, Fetava-yı Hamidiyye olarak tanınmış bir fetva mecmuasına sahiptir (Atai 1268: 243; Mehmed Tahir 1972: c.1, 477). Yazma nüshalarında eserin adı Mecmuatü'l Fetava, Mecmua fi'l fikh, Mecmua-i Fetava-yı Hamid Efendi şekillerinde yer almıştır (Baltacı 1997: c.15, 460). Eserin senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu, bir hukuk içtihatlar külliyesi olduğu belirtilmiştir (Altunsu 1972: 36).

Fetava-yı Hamidiyye, Mirat-ı Mecelle adlı Mecelle şerhinde, Mecelle'nin kaynaklarından biri olarak gösterilmiştir. Mecelle'nin dokuz maddesinde bu mecmuaya atıf yapıldığı belirtilmektedir (Yıldız- Nacar 2012: 97, 103).

İbn Abidin'in aynı adlı bir eserinin bulunmasından dolayı bazı yanlış bilgiler ortaya çıkmıştır. İbn Abidin, söz konusu eseri Hamid b. Ali el-İmadi'nin eserini düzenleyerek oluşturmuştur. Ancak Sarkis Karakoç ve Brockelmann bu eserin Şeyhülislam Hamid Efendi'nin eserinden hazırlandığını ifade etmişlerdir. Bu eser ve kaynağı Şeyhülislam Hamid Efendi'ye ait değildir (Özel 1999: c.19, 293).

Çorumlu Ahmed Feyzi Efendi'nin, Fetava-yı Hamidiyye'nin kaynaklarına ilişkin bir eser yazdığı aktarılmıştır (Mehmed Tahir 1972: c.1, 251). Ahmed Feyzi Efendi'nin eserleri arasında Fetava-yı Hamidiyye'nin kaynaklarına ilişkin bir esere de rastlayamadık.

2. Mecmuanın içeriği

Fetava-yı Hamidiyye, tek ciltlik, çok da hacimli olmayan bir fetva derlemesidir. Büyük ihtimalle fetva mecmuasının dört bölümden oluşmasından kaynaklanan bir yanlışlık sebebiyle bazı eserlerde dört cilt olduğu şeklinde yanlış bir bilgi yer almıştır (Altunsu 1972: 36; Erdoğan 1937: 507; Uz 2015: 200). Fetava-yı Hamidiyye, Arapça kaynaklardan derlendiği için Türkçe fetva yoktur. Mecmuanın Süleymaniye Kütüphanesindeki kopyalarından biri 61, diğeri 62 varaktan oluşmaktadır.

Hamid Efendi, eserinin başında furu kitaplarından Sadruşşeria'nın sistematigi ile derlediği meselelere yer verdiğini belirtmiştir. Ancak konular tasnif edilmiş değildir. Fetava-yı Hamidiyye'nin tertibinin klasik fetva kitaplarının sistematiginden farklı olduğu ileri sürülmüştür. Mecmua üzerinde çok fazla çalışılmış ve düzenlenmiş değildir. Bazı nüshaların müstensihler tarafından hazırlandığı anlaşılmaktadır. Eserin nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, Kılıç Ali Paşa ve Molla Çelebi nüshaları olarak ifade edilmiştir (Baltacı 1997: c.15, 461; Özen 2005: 356-357).

Hamid Efendi'nin eserin başındaki ifadesine uygun olarak mecmua, Sadruşşeria'nın konuları ele alış sırasını neredeyse birebir takip etmiştir. Bu sıra Hamid Efendi'nin selefi Ebussuud Efendi'nin Ma'ruzat (Düzenli 2013: 231 vd) adlı padişaha sunulmuş

fetvalarının, Fetava-yı Feyziye ve Behcetü'l Fetava gibi kendisinden çok sonra görev yapmış şeyhülislamın mecmualarının sistematığı ile yakın kabul edilebilir. Bu anlamda klasik fetva kitaplarının sistematığından farklı olduğu görüşü çok isabetli değildir.

Fetava-yı Hamidiyye, taharet, salat, zekât, savm ve hac gibi ibadet bölümleri ile başlamaktadır. Devamında ise aile hukuku, borçlar hukuku, yargılama hukuku, kişiler hukuku, ceza hukuku, miras hukuku gibi hukuk alanlarına ilişkin konu başlıkları yer almaktadır. Kitap başlıkları, nikah, rada, talak, itak, eyman, hudud, sirkat, siyer, lakât, lukata, abık, mefkud, şirket, vakıf, büyü, sarf, kefalet, havale, vekalet, dava, ikrar, kaza, şehadet, sulh, mudarebe, icâre, vedia, ariyet, hibe, mükateb, vela, hacr, mezun, gasb, şufa, kısmet, müzaraa, zebayih, udhiye, kerahiye, ihyaü'l mevat, eşribe, sayd, rehin, cinayat, meakil, vesaya, hünsa ve feraiz şeklinde sıralanmıştır.

VI. İlmî ve Siyasi Diğer Çalışmaları

1. Mülazemet sistemine ilişkin düzenlemeleri

Hamid Efendi, Rumeli kazaskerliği döneminde, ilmiye sınıfına ilişkin bir takım düzenlemeler yapmıştır. İlk kez Ebussuud Efendi döneminde kurala bağlanan mülâzemet usulüne ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiştir (İpşirli 1997: 641-644). 1561 yılında medrese mezunlarının ruznamçe defterine kaydolması ve sıra beklemesi usulü yürürlüğe girmiştir. 1566 yılında mülâzemet sistemine uyulması hakkında yeni bir düzenleme yapılmıştır (Baltacı 1997: c.15, 460). Kazaskerlerin onar, bilad-ı selasenin beşer ve diğer taht kadılarının üçer mülazım vermesi Hamid Efendi'nin kazaskerliği döneminde kanun olmuştur (Mehmed Süreyya 1996: c.2, 596).

Hamid Efendi'nin Rumeli kazaskerliği döneminde iki kez nevbet yoluyla mülâzemet kaydı gerçekleştirilmiştir. 1560 yılındaki ilk kayıta, nevbet yoluyla mülâzemet usulü uygulanmıştır. 1566 yılındaki kayıt ise teşrif dediğimiz mülâzemet yoluyla gerçekleştirilmiştir (Aykanat 2018: 174 vd).

2. Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi

Hamid Efendi, İstanbul Zeyrek'teki Filyokuşu'nda mülazımlar için odaları bulunan ve medrese olarak da kullanılan bir mescid yaptırmıştır. Ancak bu mescid günümüze ulaşamamıştır (Baltacı 1976: 442; Mehmed Süreyya 1996: c.2, 596. Kütükoğlu 1976-77: 328). Medrese, eski bir Bizans yapısı üzerine Mimar Sinan tarafından yapılmıştır (Kütükoğlu 1976-77: 325; Sarı, 2016: 73).

Hamid Efendi, kurduğu vakıf yoluyla yüzyıllar boyunca mescidin kullanılmasını ve medresede eğitim yapılmasını sağlamıştır (Atai 1268: 243; Mehmed Süreyya 1996: c.2, 596). Arşiv kayıtlarında müderris (BOA, C..MF., 102/5099/0, 29.11.1206; C..ADL, 10/661/0, 12.10.1209), imam ve kayyım (BOA, C..EV., 458/23172/0, 29.11.1171; 250/12508/0, 16.2.1206), müezzin (BOA, AE.SMST.III, 187/14774/0, 29.12.1182), katip, musalli ve aşırhan (BOA, AE.SAMD.III, 41/4084/0, 6.6.1135) gibi görevlerin medreseye ve mescide tevcih edildiğine dair bilgiler yer almaktadır.

Evliya Çelebi, bu medresede yedi yıl ilim tahsil ettiğini söylemiştir. Medresenin 985/1577 yılında yapıldığını belirtmiştir (İlgürel 1995: c.11, 529). 1577 Hamid Efendi'nin vefat yılı olduğundan dolayı bu tarihten önce yapıldığı muhakkaktır (Baltacı

1976: 442). Hammer 1063/1652 yılında yapıldığını söylese de Kütükoğlu, bu tarihin dahil payesinin teşkil tarihi olduğunu ifade etmiştir.

Medresenin yapıldığı XVI. yüzyılda payesinin ne olduğuna ilişkin bir bilgi yoktur. Ancak bir şeyhülislamın medresesinin payesinin yüksek olması muhtemeldir. XVII. yüzyılda payesinin ellili olduğu görülmektedir (Baltacı 1976: 442).

Kütükoğlu, medresenin 1914 yılında harap olduğuna ilişkin kayıt bulunduğunu ancak 1918 yılında kullanıldığını belirtmiştir (Kütükoğlu 1976-77: 325). Arşiv kayıtlarında medresenin çeşitli tarihlerde tamir edildiğine ilişkin bilgiler vardır. 1291 yılına ait kayıta medresenin tamir ettirilmesine, 1310 yılına ait iki kayıta ise medresenin tehlikeli ve harap durumda olduğuna ve yıkılan duvarının tamir ettirilmesine ilişkin bilgiler yer almıştır (BOA, İ.DH., 689/48113/0, 20.7.1291; BOA, ŞD, 125/86/0, 15.11.1310; BOA, İ.EV., 3/55/0, 4.12.1310). Ancak bu bilgiler medresenin hangi tarihe kadar faal olduğuna ilişkin kesin bir bilgi vermemektedir.

Hamid Efendi'nin vakfının gelir ve giderlerine ilişkin, Osmanlı arşivinde kayıtlar vardır. Bu kayıtlardan vakfın, devletin son dönemlerine kadar faal olduğu anlaşılmaktadır (BOA, EV.HMH.d..., 3385/0/0, 29.12.1144; BOA, EV.HMH.d..., 7307/0/0, 29.12.1219; BOA, EV.d., 31357/0/0, 1.2.1330).

3. Kitap vakfı

Hamid Efendi'nin kendisine ait bir kısım kitapları vakfettiğine de kaynaklarda rastlanmaktadır. Vakfettiği kitapların Kılıç Ali Paşa Medresesi içindeki kütüphaneden Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledildiği belirtilmiştir (İyanlar 2005: c.30, 244). Erdoğan, Molla Çelebi Kütüphanesi'nin Hamid Efendi'ye ait olduğunu, bu kütüphaneye altı yüz kitap vakfettiğini, vakfiyesinden aktarmıştır. Bu kitaplardan iki yüz tanesinin kaldığı nakledilmektedir (Erdoğan 1937: 504-506). Hamid Efendi, kitaplarının vakfına ilişkin hazırladığı Arapça vakfiyede, kitap vakfının amacını açıklamıştır. Vakfiyede "Herkesin faydalanması düşünülerek kimsenin kitap hapsedmesine izin verilemez. Kimsede bir kitabın bir seneden fazla kalması ve ödünç alınan kitapların şehir dışına çıkarılması uygun görülmez." denmiştir (VGMA 572: 13'ten aktaran Erünsal 1991: 60.).

4. Diğer eserleri

Mehmed Tahir, Fetava-yı Hamidiyye dışında Hamid Efendi'ye ait bir eserden daha bahsetmektedir. Bu eser bir biyografi çalışmasıdır ve sahabe Ubeyde bin Cerrah'a ilişkindir. Eserin adı "Za'u's-Sabah fi Tercemeti Seyyidina Ebi Ubeydetü'bnül-Cerrah" olarak verilmiştir (Mehmed Tahir 1972: c.3, 188).

Hamid Efendi'nin Hamid Efendi Medresesi dışında Konya'da da bir muallimhanesi ve bunun müstemilatı bir evi bulunduğu aktarılmaktadır. Bu eserler de günümüze ulaşmamıştır (Erdoğan 1937: 507).

VII. Sonuç

Hamid Efendi, Osmanlı Devleti'nin ilk Konyalı şeyhülislamıdır. Şeyhülislamlığın kurumsallaştığı bir dönemde bu görevi yapmıştır. Yani kurumsal anlamda Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı arasındadır. Rumeli kazaskerliği gibi ilmiye sınıfının

başı kabul edilen bir görevde bulunmuştur. Müderris, kadı ve müftü olarak, önemli hukuki görevler icra etmiştir.

Fetava-yı Hamidiyye Mecmuası'nın medreselerde okutulan önemli bir derleme olduğu anlaşılmaktadır. Hamid Efendi'nin bu eseri ve diğer fetvaları hakkında bir çalışma yapılmış değildir. Arapça olan mecmuanın çevirisi yapılarak, mecmuanın içeriği tam olarak ortaya konulabilir.

Ailesi hakkında daha ayrıntılı çalışmalar yapılması mümkündür. Özellikle ilmiye sınıfına mensup aile üyeleri hakkındaki bilgiler bir çalışmada bir araya getirilebilir. Dedesinin bir tekke şeyhi olması, babasının kadılık görevinde bulunması, kardeşinin, oğlunun ve yeğenlerinin ilmiye sınıfı içerisinde yer alması sebebiyle ailesi ile ilgili ilgi çekici çalışmalar ortaya çıkabilir. Kayınpederi Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi, kayınbiraderi Çivizade Mehmed Efendi ve sıhri hısımları Çivizadeler hakkında bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar da Hamid Efendi ile ilgili şekilde bir araya getirilebilir.

Hamid Efendi'nin kitaplarını vakfettiği bazı kaynaklarda yer almıştır. Bu kitapların nereye vakfedildiği, nerelere aktarıldığı hakkında daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Hamid Efendi Medresesi hakkında kaynaklarda bilgiler yer almıştır. Medresenin fiziki koşulları, mescidi, eğitim faaliyetleri, müderrisleri, öğrencileri hakkında araştırmalar yapılmalıdır.

Çivizade Damadı Hamid Efendi ile ilgili çalışmalar bir tez ile bir araya getirilebilir. Ailesi, görevleri, fetva mecmuası, vakıf kitapları, medresesi hakkında daha derin bilgiler ihtiva eden çalışmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak Hamid Efendi yaptığı önemli görevler ve çalışmalar ile yükselme döneminin önemli bir hukukçusudur. Bu hukuk adamı hakkında çok az çalışma yapılmıştır. Hamid Efendi'nin hayatına dair daha ayrıntılı çalışmalar, Osmanlı hukukuna ve tarihine ilişkin olarak önemli veriler ortaya koyacaktır.

Kaynaklar

- Akgündüz, Murat (2002), *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet (2003), “Ma’ruzat”, *DİA*, c.28, İstanbul: TDV Yayınları.
- Akman, Mehmet (1997), *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Altunsu, Abdülkadir (1972), *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Anhegger, Robert (1942), Martoloslar Hakkında, *Türkiyat Mecmuası*, c.7, İstanbul Maarif Matbaası.
- Atai, Nev’izade (1268), *Zeyl-i Şakaik*, İstanbul: Daru’t Tıbbati’l Amire.
- Avcı, Mustafa (2018), *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Atlas Akademi Yayınevi.
- Aydın, Ahmet (2006), *Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi’nin Fıkhi Görüşleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Aydın, Melikşah (2016), *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hakimlik ve Hakimlerin Nitelikleri*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aykanat, Mehmet (2018, Nisan), “Bir Osmanlı Hukuk Adamı İlginli Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.26, S.1.
- Aykanat, Mehmet (2018), “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl: 9, S.34.
- Balcı, Ramazan (2012, Ocak-Nisan), “Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid’in Hazırlattığı Bir Layihanın Tahlili”, *Tarih Okulu*, S.XII.
- Baltacı, Cahid (1976), *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri: Teşkilat- Tarih*, İstanbul: İrfan Matbaası.
- Baltacı, Cahid (1997), “Hamid Efendi, Çivizade Damadı”, *DİA*, c.15, İstanbul: TDV Yayınları.
- BOA, A.{DVNSMHM.d..., 1/80/, 23.09.961; 25/2342/, 5.5.982; 4/177/, 6.5.967.
- BOA, AE.SAMD.III, 41/4084/0, 6.6.1135.
- BOA, AE.SMST.III, 187/14774/0, 29.12.1182.
- BOA, C..EV..., 458/23172/0, 29.11.1171; 250/12508/0, 16.2.1206.
- BOA, C..MF..., 102/5099/0, 29.11.1206; C..ADL, 10/661/0, 12.10.1209.
- BOA, EV.d..., 31357/0/0, 1.2.1330.
- BOA, EV.HMH.d..., 3385/0/0, 29.12.1144; 7307/0/0, 29.12.1219.
- BOA, İ..DH..., 689/48113/0, 20.7.1291.
- BOA, İ..EV..., 3/55/0, 4.12.1310.
- BOA, ŞD, 125/86/0, 15.11.1310.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1991), “Baki”, *DİA*, c.4, İstanbul: TDV Yayınları.
- Danişmend, İsmail Hami (1971), *Osmanlı Devlet Erkanı*, Türkiye Yayınevi.
- Erdoğan, Abdülkadir (1937), Kanuni Süleyman’ın Vakfiyesi ve Kazasker Hamid Efendi, *Konya*, Halkevi Yayını, S.8.
- Erünsal, İsmail E. (2008), *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.
- Gel, Mehmet (2010), XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunun Dini Meselelerine Muhalif Bir Yaklaşım: Şeyhülislam Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)
- Güzel Erdoğan, Esra (1994), “Çivizade Kızı Mescidi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

- İlgürel, Mücteba (1995), “Evliya Çelebi”, *DİA*, c.11, İstanbul: TDV Yayınları.
- İlmiyye Salnamesi. (1998). Ed. A. Nezh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları.
- İpekten, Haluk (1988), *Baki*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- İpşirli, Mehmet (1993), “Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi”, *DİA*, c.8, İstanbul: TDV Yayınları.
- İpşirli, Mehmet (1997), “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)”, *Bellekten*, c.LXI, S.232.
- İpşirli, Mehmet (2010), “Şeyhülislam”, *DİA*, c.39, İstanbul: TDV Yayınları.
- İyanlar, Arzu (2005), “Molla Çelebi Külliyesi”, *DİA*, c.30, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaçalin, Mustafa S. (2012), “Vankulu”, *DİA*, c.42, İstanbul: TDV Yayınları.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1964), *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1976-77), “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mehmed Tahir, Bursalı (1972), *Osmanlı Müellifleri*, Ed. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, İstanbul.
- Moacanin, N. (2009). “Martolos”, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Eds. Gabor Agoston- Bruce Masters, New York: Infobase Publishing.
- Mumcu, Ahmet (2007), *Divan-ı Hümayun*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ortaylı, İlber (1994), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Örsten, Seda (2007, Güz), “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.4.
- Özcan, Tahsin (2008), “Sadık Mehmed Efendi, Sakızı”, *DİA*, c.35, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet (1999), “İbn Abidin, Muhammed Emin”, *DİA*, c.19, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özen, Şükrü (2005), Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, S.5.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Refik, Ahmed (1965), “Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracimi Ahvali: Hamid Efendi”, *Diyanet İlmi Dergi*, c.4, S.3-4.
- Sarı, İbrahim (2016), *Mimar Sinan: Taşları Konuşturan Adam*, Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- Şentop, Mustafa (2005), *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet (2016, Nisan), “Osmanlı Vakıf Medeniyeti”, *Keşkül Dergisi*, S.38.
- Şişman, Abdurrahman (2017, Ekim), Mimar Sinan Su Yolları, *Keşkül Dergisi*, S.43.
- Tabakoğlu, Ahmet (2000). “İmdadiyye”, *DİA*, c.22, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tarih-i Selaniki* (1999), Selaniki Mustafa Efendi, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uz, Mehmet Ali (1995), *Baha Veled’den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Konya: Alagöz Ofset.
- Uz, Mehmet Ali (1999, Aralık), “Osmanlı Döneminde Konyalı Şeyhü’l-İslamlar”, *Yeni İpek Yolu Dergisi*, Özel Sayı.

- Uz, Mehmet Ali (2015). *Konya Alimleri ve Velileri*, Ed. Hasan Yaşar, Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal Özkorkut, Nevin (2008), “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlıda ve Günümüz Türkiye’inde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.57, S.1.
- Yakut, Esra (2003), “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, S.1.
- Yakut, Esra (2005), *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yıldız, Kemal - Nacar, Tayyip (2012), “Mir’at-ı Mecelle’de Belirtilen Mecelle Kaynakları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.20.